

SPRAWOZDANIE ZE ZJAZDU MIĘDZYNARODOWEJ KOMISJI HISTORYCZNEJ
DO BADAŃ NAD ZAKONEM NIEMIECKIM
(WÜRZBURG, 21–24 IX 2016 ROKU)

W dniach 21–24 IX 2016 r. w Würzburgu odbył się kolejny zjazd członków Międzynarodowej Komisji Historycznej do Badań nad Zakonem Niemieckim (Internationale Historische Kommission zur Erforschung des Deutschen Ordens). Obok Międzynarodowej Komisji organizatorem zjazdu była Placówka Badań nad Zakonem Niemieckim (Forschungsstelle Deutscher Orden) zorganizowana w 2014 r. na Uniwersytecie Juliusza Maksymiliana w Würzburgu (Julius-Maximilians-Universität Würzburg). Tu też odbywały się główne obrady konferencyjne w dniach 22 i 23 września.

Tematem przewodnim konferencji były zagadnienia globalnego i regionalnego wymiaru funkcjonowania i rozwoju zakonu niemieckiego zarówno w okresie średniowiecza, jak i w epoce wczesnonowożytnej („Globale und regionale Aspekte in der Entwicklung des Deutschen Ordens”). Podejmowane przez referentów kwestie dotyczyły różnych regionów geograficznych: od Palestyny i Italii, przez tereny Rzeszy, po Prusy.

Konferencję poprzedziło posiedzenie Zarządu Międzynarodowej Komisji w dniu 21 września, na którym wybrano nowy skład. Nowym prezydentem Komisji wybrany został Hubert Houben (z terminem objęcia funkcji od początku 2017 r.), zasłużony badacz dziejów zakonu niemieckiego w południowej Italii. Zastąpił on na tej funkcji Udo Arnolda, prezidenta Komisji na przestrzeni ponad 20 lat, od momentu jej powołania w 1985 r.

Przedpołudniową sesję pierwszego dnia rozpoczęła Anette Löffler (Thre-na), przedstawiając zagadnienie troski duszpasterskiej o zbawienie w zakonie niemieckim oraz obrzędowość i zbiór rytuałów towarzyszących śmierci współczłonków korporacji (*Vorsorge für das Seelenheil und Umgang mit dem Tod im Deutschen Orden*). Referat był rozwinięciem jednego z zasygnalizowanych wątków podczas wystąpienia uczonej na poprzednim zjeździe Międzynarodowej Komisji w Tallinnie w 2014 r. Usystematyzowanemu przeglądowi źródeł (statuty zakonne, *Liber Ordinarius*, nekrologi, aniwersarze, dokumenty fundacyjne) towarzyszyła pogłębiona analiza norm związanych z liturgiczną pamięcią i rytami pogrzebowymi oraz poświadczonych przykładów ich realnej realizacji.

Drugim referatem w sesji przedpołudniowej było wystąpienie Hubera Houbena (Lecce). Podjął on badany przez siebie od kilkunastu już lat temat budowy struktur zakonu niemieckiego w Królestwie Sycylii w okresie staufijskim (*Zwischen Palästina und Preußen: Der Deutsche Orden in Italien*). Wydzielił cztery podokresy wykazujące jego zdaniem własną dynamikę zmian w odniesieniu do funkcjonowania Zakonu na obszarach południowej Italii i na Sycylii w analizowanym okresie. Podejmując szczegółowe kwestie propogograficzne, włoski uczony podkreślił wysoki poziom mobilności braci zakonu niemieckiego w ówczesnym Śródziemnomorzu, ale także w szerszym zakresie ogólnoeuropejskim.

W sesji popołudniowej uczestnicy zjazdu wysłuchali dwóch kolejnych wystąpień, obydwóch dotyczących pruskiej gałęzi Zakonu. W pierwszym referacie Roman Czaja (Toruń) zaprezentował problem europejskiego i lokalnego wymiaru handlu zakonnego (*Europäisches und lokales Ausmaß des Deutschordenshandels im Mittelalter*). Toruński uczony wyszedł od kwestii postrzegania handlu prowadzonego przez członków korporacji zakonnej przez czynniki zewnętrzne w XV w., pokazując, jak kręgi mieszczańskie ośrodków hanzeatyckich, uznając ową działalność gospodarczą za godzącą w ich własne interesy, ukazywały ją jako przyczynę upadku Zakonu w Prusach. W drugiej części wystąpienia referent skonfrontował tę wyobrażeniową późnośredniowieczną treść ze współczesną, wypracowaną w trakcie badań, wiedzą o handlu Zakonu w Prusach, ukazując zarówno jego lokalny, krajowy, tj. pruski, jak i szerszy ponadregionalny, tj. europejski aspekt. W trzeciej części referatu R. Czaja zaprezentował geograficzny aspekt aktywności handlowej Zakonu, podkreślając, że wobec ubóstwa źródeł punkty geograficzne odnotowane w przekazach pisanych dają same w sobie często nieadekwatny obraz kwalitatywny i kwantytatywny handlu zakonnego, jako że w niektórych z tych odnotowanych miejsc obroty handlowe były albo bardzo niewielkie, albo wręcz przygodne. Ostatnim aspektem poruszonym przez R. Czaję były uwarunkowania społeczne i polityczne handlu zakonnego. W przestrzeni politycznej skonstatował badacz podrzędną rolę handlu zakonnego jako potencjalnego czynnika uzyskiwania wpływów i kontroli. Wieloaspektowe spojrzenie na fenomen handlu pruskiej gałęzi Zakonu zakończył konstatacją, że europejski wymiar owej aktywności wynikał z lokalnych jej podstaw.

W drugim referacie popołudniowym Dieter Heckmann (Berlin) przedstawił problematykę pomiarów terenowych w późnośredniowiecznych Prusach (*Landvermessung im Deutschordensland Preußen*). Wyszedł od obserwacji, że w czternastowiecznych opisach zasięgu osad wiejskich, zawartych z reguły w dokumentach nadawczych, występują liczne wzmianki o „nadmiarach” („obirmose”), co pozwala wnioskować o niestosowaniu procedury wymierza-

nia granic w terenie. Od połowy XIV stulecia liczba wzmianek o „mierzeniu” granic powoli przyrasta, co można traktować jako bezpośredni indyktor wzrostu intensywności zagospodarowania terenu. O stosowaniu procedury pomiarów terenowych świadczą też, zdaniem referenta, wzmianki o tzw. „mittelgrenzen”. W końcowej części wystąpienia badacz wskazał na mentalny aspekt praktyki pomiarów przejawiający się w intensywnym pozytywnym wartościowaniu zawodu mierniczego jako „fundującego pokój przed Bogiem” z uwagi na to, że fachowo wykonane pomiary ziemi i dokładne wyznaczenie granic likwidowały przyczyny wielu sporów na tle prawnowłasnościowym i znacząco przyczyniały się do mitygowania ówczesnego społeczeństwa, ograniczając w pewnym stopniu poziom obecności przemocy w relacjach społecznych.

Sesję przedpołudniową drugiego dnia konferencji otworzyła Brigitte Kurmann-Schwarz (Zürich), która zaprezentowała zagadnienie z pogranicza historii architektury, historii sztuk plastycznych oraz historii liturgii i kultury religijnej (*Die Chorverglasung des Berner Münster. Ein Bildprogramm der städtischen Bürgerschaft für den Deutschen Orden?*). Referentka podjęła próbę ustalenia, czy program artystyczny witraży w chórowej części kościoła parafialnego św. Wincentego w Bernie wykonanych w 1441 r. może wskazywać na ich fundację dokonaną przez miejscowe elity mieszczańskie na rzecz miejscowego konwentu zakonu niemieckiego. W rezultacie analizy treści przedstawień witrażowych (m.in. wyeksponowany motyw legendy o 10 000 rycerzy męczenników) doszła do wniosku, że nie ma bezpośrednich przesłanek pozytywnie świadczących o takich działaniach fundatorów, co z kolei nie oznacza, że miejscowy konwent, łożący środki finansowe na budowę świątyni, nie mógł mieć wpływu na kształt artystycznej dekoracji kościoła.

W drugim referacie tej części sesji Renger de Bruin (Utrecht) ukazał na tle wczesnonowożytnych dziejów baliwatu utrechckiego dynamikę przemian zachodzących w odniesieniu do pochodzenia społecznego i geograficznego braci rycerzy tegoż baliwatu obejmującego większość prowincji niderlandzkich (*Regionale Entwicklungen in der Herkunft der Ritter der Ballei Utrecht*). Wskazał na rosnącą w XVIII w. liczbę rycerzy będących członkami reprezentacji stanowych poszczególnych prowincji oraz wysoki odsetek oficerów wśród przyjmowanych do Zakonu braci rycerzy widoczny zwłaszcza w drugiej połowie XVII w. O ile do końca XVII stulecia większość braci pochodziła z prowincji południowych (Utrecht, Brabancja, Holandia), o tyle w XVIII w. punkt ciężkości w geograficznej proveniencji nowo przyjmowanych do Zakonu przesunął się nieco na północny wschód (m.in. duży udział Geldrii).

Sesję przedpołudniową zakończyło wystąpienie Helmuta Flacheneckera (Würzburg), który w poglądowym referacie zaprezentował zachowaną do dziś

w trzech rękopisach szesnastowieczną kronikę Gregora Spießa, sporządzoną na polecenie Walthera von Cronberg, ówczesnego landmistrza niemieckiego i jednocześnie administratora urzędu wielkiego mistrza zakonu niemieckiego (*Franken als Deutschordensregion. Zur Deutschmeisterchronik des Gregor Spieß von 1531*). Referent podjął kwestie źródeł, z których korzystał autor dzieła, zagadnienie celu napisania kroniki oraz przedstawił szereg przykładów opisów wydarzeń z przestrzeni działań landmistrzów niemieckich. Analiza ta skłoniła go do uznania kroniki za przykład z jednej strony zewnętrznego „uzasadniania” regionalnej przeszłości Zakonu, z drugiej zaś wewnętrznego „budowania wspólnoty”.

Dwa poobiednie referaty dotyczyły zagadnień recepcji i projekcji historii Zakonu zarówno w wymiarze regionalnym, jak i globalnym. Maïke Trentin-Meyer (Bad Mergentheim) w wystąpieniu pt. *Der Deutsche Orden in Franken in der Rezeption der Gegenwart* na regionalnym przykładzie frankijskim pokazała, w jaki sposób funkcjonuje dychotomiczny obraz zakonu niemieckiego, na który składają się negatywne konotacje dotyczące Zakonu jako całości (gdzie przeszłość średniowieczna związana z władztwem w Prusach jest wyraźnym elementem dominującym) oraz pozytywne skojarzenia w odniesieniu do lokalnych i regionalnych tradycji związanych z obecnością tejże korporacji we Frankonii.

W ostatnim referacie Udo Arnold (Bonn) dokonał całościowego spojrzenia na historiografię dotyczącą zakonu niemieckiego (*Deutschordensforschung im 19. und 20. Jahrhundert – von der Regionalität zur Internationalität*). Pokazał, jak narracja historiograficzna o dziejach Zakonu od ujęć wewnątrz korporacyjnych oraz długo dominującego wymiaru regionalnego (ujmowania w postaci historii regionalnej/krajowej – *Landesgeschichte*), przy tym dotyczącego niemal wyłącznie Prus, zaczęła po drugiej wojnie światowej ewoluować w kierunku „odkrywania” nowych regionów związanych z dziejami Zakonu oraz ujęć ponadregionalnych. Istotnym elementem było podjęcie w latach siedemdziesiątych XX w. wartkiej dyskusji, a zarazem współpracy między w dużej mierze narodowo definiowanymi historiografiami: niemiecką i polską, co stanowiło wstępny krok do internacjonalizacji badań nad Zakonem, która to tendencja uległa szczególnej intensyfikacji po upadku bipolarnego świata (i bipolarnej Europy) na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku. Referent wspominał i pokrótce scharakteryzował kolejne instytucje i przedsięwzięcia badawcze przyczyniające się do owego umiędzynarodowienia badań nad przeszłością Zakonu, wśród których przywołał najmłodszą agendę, którą jest wüzburgskie Forschungsstelle Deutscher Orden. Bardziej detaliczna prezentacja aktywności badawczej, edytorskiej, organiza-

torskiej i wydawniczej Międzynarodowej Komisji w ciągu dotychczasowych 21 lat jej istnienia dopełniła całości wystąpienia.

W podsumowaniu dwudniowych obrad nowo wybrany prezydent Międzynarodowej Komisji Hubert Houben wyraził zadowolenie z intelektualnego plonu konferencji, zarazem dziękując ustępującemu prezydentowi za niezwykle owocną aktywność w ciągu dwóch dekad.

Ostatni, trzeci dzień konferencji miał tradycyjnie charakter naukowo-turystyczny, uczestnicy zjazdu bowiem odbyli wycieczkę autokarową do Bad Mergentheim, gdzie zwiedzili zarówno były zamek-rezydencję wielkich mistrzów zakonu niemieckiego, jak i miasto. W miejscowym muzeum Zakonu (Deutschordensmuseum Bad Mergentheim) odbyła się także dwuczęściowa sesja poświęcona kwestii organizacji całkowicie nowej wystawy muzealnej w tej placówce. Dyrektor muzeum, Maike Trentin-Meyer, nie tylko zaprezentowała w systematycznym wykładzie dotychczasową wystawę (*Präsentation des Deutschen Ordens im Mittelalter im Deutschordensmuseum*), lecz także poprowadziła wartościową dyskusję dotyczącą koncepcji nowej ekspozycji.

Na walnym zgromadzeniu członków Międzynarodowej Komisji, które odbyło się po zakończeniu obrad w pierwszym dniu zjazdu, ustępujący prezydent przedłożył także uczestnikom zjazdu okólnik dotyczący aktywności Komisji w ciągu ostatnich dwóch lat (*Tätigkeitsbericht für 2014-2016*). Zaprezentowane zostały najbliższe plany edytorskie i wydawnicze. Zatwierdzono także miejsce obrad i temat przyszłej konferencji. Odbędzie się ona w Wenecji w dniach 8–10 X 2018 r. Tematem przewodnim będzie problematyka mobilności i immobility w zakonie niemieckim w średniowieczu („Akkon – Wenedig – Marienburg. Mobilität und Immobilität im Deutschen Orden”).

Krzysztof Kwiatkowski (Toruń)

